

עודף זיכרון והיסטוריה שכמעט ואיננה

העיסוק האינטנסיבי בשנים האחרונות בשיח הציבורי במלחמת יום הכיפורים – באירועי המלחמה, בזיכרונות ממנה, בתמונות מן המלחמה ובהנצחת נופלים וקרבות – מדהים בעוצמתו גם ציניקנים גדולים. למיטב זיכרוני, לא היה גל של זיכרון והנצחה בתולדות המדינה שעלה עליו. אנו חיים בתקופה שבה המושג "מלחמה" מתייחס למלחמת לבנון השנייה ולמבצעי עופרת יצוקה, עמוד ענן וצוק איתן, וותיקי השהייה בלבנון בשנים 1983–2000 תובעים – ביתר הצדקה – להכיר בשהייתם שם כמלחמה, וטוב שכך והלוואי והדורות הצעירים יותר לא יזכו לחוות מלחמות קשות יותר מאלו. במושגים של ותיקי מלחמת יום הכיפורים, אלו אינן מלחמות. המלחמה שהם הכירו היתה אירוע מסדר גודל אחר לגמרי, והגלים שיצרה ממשיכים להתפשט כמעט יובל שנים אחרי שהסתיימה. כל מי שמצוי במרשתת מכיר את האתרים הרבים שעלו בה בשנים האחרונות ומוקדשים לחקר המלחמה ולהנצחת יחידות שלחמו בה. מי שחי ברשתות חברתיות מכיר היטב את הקבוצות של ותיקי המלחמה או ותיקי יחידות ספציפיות, ולעתים קרובות נתקל בהן בנשים ובגברים צעירים המחפשים אחרי מי ששירתו עם הוריהם או דודיהם כדי לשאוב מהם פרטים על יקריהם ובמיוחד על מסלול המלחמה שעברו ועל נסיבות נפילתם.

די בכל אלה כדי לעורר מחדש דיון בשאלה מה עשה את מלחמת יום הכיפורים לאירוע גורלי כל כך בזיכרוןם האישי של בני הדור שחווה אותה ובזיכרון הקולקטיבי הישראלי. ההסבר הפשוט ביותר והלא-מספק הוא ההסבר הביולוגי. בני דור המלחמה היא הם היום בני שישים וחמש עד שמונים ומעלה. חלקם כבר פנסיונרים או מתקרבים לגיל הפרישה, חופשיים יחסית מטרדות ההווה ופנויים לארגן מפגשים, לבוא לכנסים, להקשיב להרצאות ולהתרפק על עברם. בעוד שלוש שנים, בפסטיבל הזיכרון הבא, אולי יתפלאו באי המפגשים והכנסים למיניהם לגלות כמה פיליפינים שרדו מהמעוזים, מהחוה הסינית, מסואץ ומהחרמון. התקופה הנוכחית היא ההזדמנות כמעט האחרונה של דור המלחמה להשפיע על עיצוב מקומו ומקומה בהיסטוריה של מדינת ישראל ובהיסטוריה בכלל. כל זה נכון, אך אינו מסביר את העוצמה של הגל הנוכחי, כי הוא תופס לגבי כל אירוע אחר בעבר. היו אמנם גלי

התעוררות בימי שנה עגולים של מלחמת ששת הימים או מלחמת לבנון הראשונה, אך עוצמתם ותוחלת חייהם היו נמוכים וקצרים בהרבה מאלה של מלחמת יום הכיפורים.

הסבר שני, רלבנטי יותר אך מרוחק במקום ובזמן, הוא השוואתי. ותיקי מלחמת יום הכיפורים אינם היחידים שהתעוררו כעבור ארבעים שנים. פריץ פיישר עורר בסוף שנות החמישים ותחילת שנות השישים של המאה שעברה ויכוח ער על מלחמת העולם הראשונה ומקומה בהיסטוריה שעשה את ההיסטוריוגרפיה הקודמת של המלחמה ההיא למיושנת. ויכוח ההיסטוריונים בגרמניה בשנות השמונים התחולל ארבעים שנה אחרי תום מלחמת-העולם השנייה. הוא לא היה ויכוח היסטורי אלא דיון ציבורי תוסס על הזיכרון הגרמני, שלא התנהל בכתבי עת מדעיים אלא מעל גבי העיתונים היומיים והתקשורת האלקטרונית. ההיסטוריונים "החדשים" שלנו הופיעו בסוף שנות השמונים של המאה שעברה, במלאות ארבעים שנים למלחמת העצמאות, וגם הדיון שהם עוררו בשעתם חרג מן הבמות האקדמיות אל הציבוריות והתרכז בהן תקופה ארוכה. ויכוחים דומים התנהלו גם בצרפת, באיטליה וברוב ארצות אירופה האחרות. יש כנראה משהו בפרק הזמן הזה של ארבעים שנים שמאתגר לדיון חוזר בעבר.

גם בהסבר הזה המשל אינו דומה בדיוק לנמשל. ארבעים שנים הן בדרך כלל זמן סביר להתפרצות, מסיבות שונות התלויות בזמן ובמקום, של ביקורת רוויזיוניסטית – לעתים נכונה ובמקרים אחרים מוטעית – על גרסת עבר שעוצבה, התקבלה והפכה קונצנזואלית או הגמונית. כזו, למשל, היתה התקפתם של "ההיסטוריונים החדשים" על "ההיסטוריוגרפיה הישנה", כפי שכינו אותה, של מלחמת העצמאות. לעומת זה אין ערעור על הנרטיב ההגמוני של מלחמת ששת הימים, אם כי קיים ויכוח אם תוצאותיה היו ברכה או קללה, חלק מתהליך הגאולה או ראשית שקיעתה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי. במקרה של מלחמת יום כיפור אין נרטיב הגמוני ואין עדיין נרטיב מבוסס בכלל. מה שהיה בה, לפניה ואחריה עדיין שנוי במחלוקת תוססת כמעט בכל נושא. בקושי ישנם כמה ניצנים ראשונים של נרטיב שהנצו בשנים האחרונות ממש, ורחוקים עדיין מלהיות קונצנזואליים או הגמוניים אם בכלל יזכו להיות כאלה אי-פעם.

הסבר אפשרי שלישי קשור במלחמה שלאחר המלחמה על מקומם של אנשים ויחידות בהיסטוריה שלה. לגל החדש הזה שייכים מאמרים, ראיונות, כתבות וספרי זיכרונות ומחקרים מבוססי זיכרונות ומטענים של מפקדי אוגדות, חטיבות, גדודים וטייסות.

בעקבותיהם, כמובן, נערכים מסעות של יחסי ציבור בתקשורת הכתובה והאלקטרונית, ברשתות החברתיות ובשיח הציבורי בכללו. הגל הזה, שהחל כמה שנים אחרי המלחמה ונמשך עד היום, אמנם אופייני לכל מלחמה אך לא בעוצמה כזו, והוא נראה לי יותר כחלק מן הבעיה מאשר כחלק מן ההסבר.

לי נראה שההתעוררות, ובעיקר האינטנסיביות שלה, נובעים ממקור אחר. במרוצת השנים שחלפו מאז 1973 התפתחו שני נרטיבים מנוגדים על המלחמה, שהשתלטו על השיח הציבורי עליה ועל השלכותיה. הנרטיב האחד התפתח מלמעלה, מהמנהיגות האזרחית ובעיקר הצבאית, הופץ על-ידן שנים רבות בסיוע נמרץ של התקשורת, ואמר בערך כך: נכון שהמלחמה נפתחה בנסיבות קשות (ובתוך הנרטיב הזה התפתחו נרטיבי-משנה בכל הנוגע לשאלה מי היה אחראי לנסיבות האלו), אבל בהמשך צה"ל "חזר לעצמו", התעשת, נטל את היוזמה, סיים את המלחמה בטווח תותחים מדמשק ובקילומטר ה-101 מקהיר, ועם ארמיה מצרית מכותרת שניצלה רק הודות להתערבות אמריקאית. משנוכח סאדאת שאפילו בתנאי הפתיחה האידיאליים מבחינתו הוא לא הצליח להביס את ישראל במלחמה הוא פנה אל דרך השלום, וההמשך ידוע.

במקביל נלחש תחילה מפה לאוזן וצמח "מן השטח" נרטיב שני, של לוחמים, פצועים, נכים, שבויים שחזרו והלומי קרב שלא התגברו על ההלם מאז החוויות שעברו במלחמה או שההלם תקף אותם באיחור. הנרטיב הזה הבליט צדדים אחרים של המלחמה, ונתן עם השנים לגיטימציה לתופעות שעד אז נחשבו לבלתי-לגיטימיות. הוא התמקד בתחושת ההפקרה והנטישה, באי-המוכנות, בבדידות, בפחד ובחרדה בחזית ובעורף, בחולשה ובחוסר האונים במצבים שונים, באובדן ובשכול, באבל על האמון שאבד, בהלם הקרב, בסבל בשבי ואחרי החזרה ממנו, בנסיגה ובבריחה ממצבים מסוימים. במפורש או במשתמע הוא הצביע או רמז על השחצנות, הזחירות, הנהנתנות, הסטנדרטים הכפולים והנפילה הגדולה עם פרוץ המלחמה של אלה "למעלה", בלשכות ובקרונות. הנרטיב הזה פרץ כעבור שנים החוצה ועלה על פני השטח. הוא מתעלם כמעט לחלוטין מנרטיב הניצחון על הסתעפויותיו השונות. בנרטיב הזה, לא רק שהמלחמה לא הביאה את השלום עם מצרים, אלא שניתן היה להגיע אליו לפני ולחסוך את סבלה של המלחמה ואת קרבנותיה.

בין שני הקטבים האלה מתנהל השיח על המלחמה, ובמרכזו שאלת האשמה והאחריות – לא לקיחתן, חס-וחלילה, אלא הבריחה מהן. השיח הזה מתקיים על במות שונות:

תקשורתיות (עיתונות, רדיו, טלוויזיה ולאחרונה גם במרשתת, בבלוגים וברשתות חברתיות), ספרותיות (תיעוד, פרוזה, שירה ודרמה), קולנועיות (בדיוניות ודוקומנטריות), במות הנצחה, ובגל האחרון גם מעל במות אקדמיות. מה שחסר בשיח הזה כל השנים הוא בסיס עובדתי-היסטורי. זהו שיח של דעות ורגשות ולא של ידע. לא כל העובדות המועלות בו מוטעות או שקריות (חלקן הן כן כאלה), אלא שהוא מתנהל בלי שיטה וללא הקשר. כל אחד בוחר לו נקודות לדיון ועובדות או ספקולציות לפי נטיותיו. הוא משתמש בהן לצרכיו תוך התעלמות מעובדות שאינן נוחות לו ומן התמונה הכוללת, ולעתים גם תוך "טיפול" בעובדות על-מנת להתאימן לתמונה הרצויה.

המלחמה הזו דווקא נחקרה (בחלקה) יותר מכל מלחמה שקדמה לה, אלא שהמחקר הזה, של ועדת אגרנט, נגנז, וכאשר פורסם כעבור שלושים וכמה שנים הוא כבר לא עניין איש מלבד, אולי, עיתונאים יחידים שטרחו לפרסם קטעי עדויות או דו"ח ששוחזרו לפרסום אך לא עוררו תהודה. החקירה הקיפה את הרקע למלחמה במחצית השנה שקדמה לה ואת ימיה הראשונים, ויש בה גם פרקים שעוסקים בצה"ל שלפני המלחמה: במשמעת, בתורת הלחימה ובהתרופפות הערכים בו. כל אלה לא עניינו כבר בשעתם את הציבור, שבעיקר חיפש אשמים ורצה לראות אותם נענשים. מכיוון שאחרי דו"ח הביניים ומסקנותיו האישיות הוועדה החליטה להתרכז בחקירת אירועי המלחמה, ולהימנע ממסקנות אישיות נוספות כדי שלא לכבול את עצמה בכבלי הפרוצדורה המשפטית (סעיף 15), היא נעשתה לא-רלבנטית וחדלה לעניין את העיתונות ואת הציבור.

לכן, עד היום אין כמעט למלחמת יום הכיפורים היסטוריה במובן של מחקר העבר, להבדיל מתהודה של הזיכרון. בשנים האחרונות הופיעו ספרים אחדים שהם ניצנים ראשונים של מחקר היסטורי כזה, אך עדיין ניצנים בלבד. הבולט בהם הוא מחקרו של ד"ר שמעון גולן על קבלת ההחלטות בפיקוד העליון ערב המלחמה ובמהלכה, מפעל תיעודי מונומנטלי, שהדורות הבאים של החוקרים לא יוכלו לגשת לנושא בלעדיו. מול המבט מעל שנותן גולן, ניצבים שני מחקרים חדשים שנותנים מבט על המלחמה מלב הדיונות בסיני. האחד הוא ספרו של עודד מגידו על קרבות חמוטל ומכשיר בסיני מה-8 עד ה-10 באוקטובר 1973, והשני – מונומנטלי לא פחות מזה של גולן אף כי בדרך שונה – הוא ספרו של ד"ר מנחם בן-שלום על קורותיה של חטיבה 600 במלחמה, שהוא מחקר בהיסטוריה חברתית לא פחות, ואולי יותר מאשר בהיסטוריה צבאית.

במקביל, ממשיכה להופיע ספרות אפולוגטית שמנסה לתרץ את מה שאירע ו/או לנקות את הכותבים מאחריות. שני ספרים הופיעו השנה בסוגה זו. האחד של ישראל טל, שהיה סגן הרמטכ"ל במלחמה, והשני של הרצל שפיר, שהיה ראש אכ"א במלחמה וראש אג"ם ואלוף פיקוד דרום אחריה. בשניהם כבר ניכרים שינויים בהשוואה לקודמיהם: הסתמכות רבה על מסמכים (אף כי עדיין סלקטיביים) בספרו של טל (שיצא לאור לאחר מותו על-ידי בנו, ועם השלמות), וגישה של ביקורת עצמית והקשר רחב יותר (1967-1977) בספרו של שפיר.

מה שאירע בין פרוץ המלחמה ב-6 להפסקת האש ב-24 באוקטובר 1973 מעורר שאלות שעדיין לא נשאלו והתשובות להן אינן נמצאות במסגרת הזמן של ימי הלחימה דווקא. ההיסטוריה של המלחמה אינה מתחילה ב-6 באוקטובר וגם לא באביב של אותה שנה או אפילו בראשיתה, אלא ביום שבו הסתיימה מלחמת ששת הימים, ולכל המאוחר עם סיום מלחמת ההתשה בספטמבר 1970. היא גם אינה מסתיימת עם הפסקת האש ב-24 באוקטובר, אלא לכל המוקדם עם הסכמי הפרדת הכוחות, אם לא במהפך הפוליטי במאי 1977 ובהסכם השלום עם מצרים בעקבותיו.

ההיסטוריה של המלחמה איננה רק חיפוש תשובות לשאלות כמו מה מידת אחריותם היחסית של הדרג המדיני והדרג הצבאי? מדוע כשל המודיעין? האם נבנה הצבא נכון למלחמה? האם תסריטי המלחמה שנחזו בצה"ל היו ריאליים? האם חיל האוויר מילא את המצופה ממנו ועוד רבות כמותן, וכמובן שאלת השאלות: האם ניתן היה להגיע להסדר מדיני לפני המלחמה ולמנוע אותה? חיפוש תשובות לשאלות האלו ואחרות מחייב ללכת אחורה ולהתחיל את הבחינה שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה. ועדת אגרנט לא ראתה עצמה כוועדה היסטורית ומיאנה לבדוק תהליכי עומק בצבא, שלא לדבר על החברה. זה גם לא היה תפקידה. זה תפקידם של ההיסטוריונים. עד כה, התשובות שניסו לתת, במידה שניסו, אינן מספקות.

לעומת המחסור במחקר, יש למלחמת יום הכיפורים עודפים גדולים של מטענים קשים ורגישויות אישיות ובין-אישיות הנשענים על זיכרונות, שמטבע הדברים הם סלקטיביים ובמרוצת השנים התקבעו עד שקשה יהיה למחקר לערער עליהם בבוא הזמן. מן הצד האחד, דימויה של המלחמה נוצר על-ידי שורה של ביוגרפיות, אוטוביוגרפיות וזיכרונות שכתבו הדמויות המרכזיות בה או שנכתבו עליהם. כולם עסקו בשאלת האחריות והיו שקועים בניקוי עצמי ובהטלת הבוץ על אחרים. לעתים שילמו אולי מס שפתיים והודו בטעות

כזו או אחרת, בדרך כלל מן הסוג שלא ניתן היה להסתירו ולטשטשו. מן הצד האחר קיימת ספרות עשירה שנכתבה על-ידי חיילים פשוטים וקצינים זוטרים – זיכרונות מקרבות, ספרות בדיונית עם רקע אמיתי, יומני מלחמה ושבי שפורסמו וספרי זיכרון והנצחה – וממנה עולה תמונה שונה מאוד מזו המתוארת בספרות האפולוגטית, שמראה את האפולוגטיקה כבלתי-רלבנטית עבור מי שחוהה את המלחמה על בשרו.

כל זה איננו, כמובן, היסטוריה. זיכרון אינו חיפוש האמת על העבר. הזוכר יודע את האמת מלכתחילה, ואל תבלבלו אותו עם עובדות – הוא היה, הוא ראה, הוא שמע ולעתים הוא גם עשה, אף כי לעתים הוא עד שמועה ורכילות המספר מה ששמע מאחרים והשתקע בזיכרונו. הוא רואה את תפקידו כלקדש ולבצר את מה שהוא זוכר. זיכרונות מלחמת יום הכיפורים אינם יוצאים מן הכלל הזה. רוב הזוכרים בטוחים כבר ארבעים שנים ויותר שהם יודעים מה היה, יש להם הסברים לכל דבר והם לא ישתכנעו אם יראו להם שיש בהסבריהם "חורים", סתירות, דברים שאינם מתקבלים על הדעת או סתם אי-ידיעה ו/או אי-הבנה של העובדות.

כתיבה מחקרית המסתמכת על זיכרונם של עדים ומשמשת לו הד במקום לבחון ולבקר אותו אינה שונה באופן מהותי מן הזיכרונות עצמם. זיכרונות וסיפורים על מלחמת יום הכיפורים – כתובים, מוקלטים או מצולמים – שנרשמים בשנת 2010 או 2020 הם תעודה מזמן רישום, לא משנת 1973. גם אלה שנרשמו בשנת 1975 או 1976, הם תעודות מלאחר המלחמה ולא מלפניה או ממהלכה. מלבד הליקויים האובייקטיביים של הזיכרון – שיבושי זמן, שיבושי מוקדם ומאוחר, אגוצנטריות ועוד – הם כבר ספוגים בחוכמה שלאחר מעשה, או ב"אקטיביזם רטרואקטיבי", בסוגסטיות ובאוטו-סוגסטיות מאוחרות, עד ללא יכולת להפריד ביניהם. אף-על-פי-כן, חוקרים אינם נזהרים ומשתמשים בהם כאילו היו תעודות אוטנטיות לתקופה שעליה הם מספרים, לא לתקופה בה סופרו. תפקיד ההיסטוריון-החוקר אינו לשמש שופר ומגביר-קול לזיכרון אלא להיפך: לפקפק בו ולבדוק אותו, למצוא בו פרצות וסתירות, להשוות אותו לתיעוד על-מנת לאושש אותו או לדחות אותו, להוציא את התבן מן הבר ולפסול את השאר.

במקרה של מלחמת יום הכיפורים, לבעיות הנובעות מן הזיכרון האישי מצטרפות מניפולציות שנעשו ונעשות על הזיכרון הקולקטיבי. אחת הבולטות שבהן היא כתב המינוי של ועדת אגרנט. הממשלה הגבילה אותה לחקירת מה שממילא אי-אפשר היה להסתיר מן

הציבור: המלחמה פרצה בהפתעה, כולם שמעו את הצפירה בשעה 1400 ולא היה טעם להתכחש לה, ולכן היה על הוועדה לבדוק את הידיעות שהיו לפני המלחמה ואת צעדי הכוננות שננקטו בעקבותיהן. מכיוון שהמלחמה פרצה בהפתעה ויצרה הלם, היו תקלות בימי הלחימה הראשונים שגם אותן אי אפשר היה להסתיר (המעוזים נפלו, השבויים צולמו), ולכן היה על הוועדה לבדוק את התנהלות הקרבות "בשלב הבלימה". מאות אלפי אנשי מילואים הגיעו לימ"חים שלהם או של אחרים ומצאו בהם חוסרים וליקויים שגם אותם אי-אפשר היה להסתיר ולכן הוטל על הוועדה לבדוק את "היערכותו של צה"ל למלחמה בדרך-כלל", כשהכוונה היתה לבדוק את מערך הימ"חים וכשירותו. כל השאר לא נחשב כטעון חקירה, והמסר היה ברור: מתום שלב הבלימה ואילך (ה-9 באוקטובר 1973) הדברים התנהלו כהלכה, שלא להזכיר את אלה שטוענים עד היום שהמלחמה היתה נצחוננו הגדול ביותר של צה"ל.

העניין הוא ששום דבר כמעט לא היה "בסדר": המתקפה של אוגדה 210 ברמת הגולן, קרבות חטיבה 14 בליל הצליחה, הקרב של גדוד 890 בציר טרטור 42 בואכה החווה הסינית כיבוש החרמון והקרב בעיר סואץ לא התנהלו בשלב הבלימה ולא בנסיבות של הפתעה. כולם היו עקובים מדם, רצופים שגיאות בתכנון, בהכנה ובביצוע ורחוקים מאוד מלהתנהל "בסדר". המתקפה ברמת הגולן נמוגה לפני שהשיגה את יעדיה, מערכת הצליחה הסתבכה והתעכבה הרבה מעבר למתוכנן, הכניסה לעיר סואץ היתה פיאסקו וצה"ל הגיע לקילומטר ה-101 עם הלשון בחוץ ובסדר כוחות מדולדל לא פחות מן הצבא המצרי.

כל אלה אינם שייכים לוויכוח על גבולות הגזרה וחלוקת האחריות בין הדרג המדיני והדרג הצבאי שמעסיק את ספרות האפולוגטיקה על המלחמה ואת המחקר המבוסס עליה. הם גם אינם שייכים לשעיר לעזאזל השני של המלחמה, מלבד גולדה ודיין – המודיעין. כמו לגולדה ולדיין, גם למודיעין הישראלי היו בעיות קשות לפני המלחמה ובמהלכה, מבניות ואישיות, אבל אי-אפשר לתלות בו את כל האשמה בתוצאותיה, אלא את חלקה בלבד.

ברובד הבסיסי ביותר, מודיעין הוא חלק מן החברה אותה הוא משרת. כמו כל החברה הישראלית, גם המודיעין כשל בהבנת המזרח התיכון החדש שנוצר אחרי מלחמת ששת הימים. האקדמיה והעיתונות/תקשורת, בארץ וגם בעולם, לא היו טובים או מדויקים ממנו. ישראל חשבה שניצחה במלחמה וציפתה לטלפון מהערבים, כאמרתו של דיין. מדינות ערב חשבו שהפסידו קרב, והמלחמה עוד רחוקה מסיומה. כמו כל החברה הישראלית גם המודיעין

לא הבין את השינוי הבסיסי שחל בסכסוך אחרי מלחמת ששת הימים. מסכסוך על פלסטין, שמדינות ערב מעורבות בו בגלל אינטרסים שלהן בפלסטין או מתוך סולידריות עם הפלסטינים, הוא הפך לסכסוך על הריבונות, השלמות הטריטוריאלית והכבוד הלאומי של מדינות ערב, בעיקר מצרים וסוריה ופחות מהן ירדן. רמת המוטיבציה בסכסוך כזה שונה לגמרי מאשר בדמותו הקודמת, ואת הקשר בין מוטיבציה ויכולת צריך היה להעריך בפרמטרים רבים, ולא רק צבאיים.

המודיעין הישראלי ראה את האפשרות להתפרצות מחודשת של המלחמה כתהליך מעגלי: אחת לכמה זמן סאדאת – בלחץ ראשי צבאו או ביוזמתו – מחליט לחמם את הזירה, יש סימנים המעידים על סכנה של התפרצות, אבל כיוון שהצבאות הערבים נחותים ביחס לצה"ל הוא נמלך בדעתו, נרתע ויורד מן העץ הגבוה שעליו טיפס עד לפעם הבאה, וחוזר חלילה. כך פירש אמ"ן את עונות המתיחות בסוף 1971, בסוף 1972, באביב 1973 וערב המלחמה עצמה. איש לא ראה את ההתכוננות למלחמה הבאה כתהליך לינארי ועצמאי שאולי אינו דטרמיניסטי לגמרי אבל יש לו נקודת התחלה, כיוון, שלבים, אבני דרך ומועד ליישום. כך הכינו אותה מצרים וסוריה לפחות למן הסתיו של שנת 1972, בלי שישראל היתה מודעת לכך שאיבדה את כושר ההרתעה שלה. המודיעין לא נכשל בהתרעה אחת, אלא בשתיים: הוא לא התריע על אובדן ההרתעה של ישראל מול מצרים וסוריה, שאירעה כאשר קיבל סאדאת באוקטובר 1972 את ההחלטה לצאת למלחמה בלי תלות בנשק נוסף שיקבל או לא יקבל. הוא נכשל בפעם השנייה כאשר התכחש להתרעות שלא חסרו לקראת פרוץ המלחמה ממש, וכישלון זה היה תוצאה של הכישלון הראשון.

למרות הכישלון הכפול בהתרעה, אי אפשר לתרץ רק בו, ואפילו לא בעיקר בו את ההתמוטטות בפרוץ המלחמה. שלוש מאות טנקים נחשבו מאז מלחמת ההתשה כמספיקים להגן על סיני. מאז חלו שינויים ניכרים בזירה ואצל האויב, אך המספר שהפך מטקטי למאגי נותר קבוע, ולא נבחן בתסריט של מגננה מול מתקפה מצרית אלא בהתקפות נגד בלבד. ייתכן שאם היו מופעלים נכון יכלו שלוש מאות הטנקים – אם לא לסכל צליחה מצרית, לפחות לשבש אותה במידה ניכרת. כמו שהדברים התנהלו, הם נלחמו כדי לחבור למעוזים כאשר המצרים צלחו את התעלה בין המעוזים בתרגיל חד-צדדי ללא אויב.

איש לא ידע לומר מה בעצם היה תפקידם של המעוזים במלחמה, ואיש גם לא נתן על כך את דעתו לפנייה. התשובה השגורה היתה לצפות אל הצד המצרי. מרוב רמפות וסוללות

שנבנו מולו, באגפיו ובעורפו, על-ידי המצרים ועל-ידי צה"ל, מרוב המעוזים אפשר היה לצפות לטווחים קצרים מאוד ולראות הרבה חול וגם את זה במשך מספר מוגבל של שעות בהתחשב בערפילי הבוקר ובשמש אחר הצהריים. במלחמה גם זה לא היה אפשרי, אבל לא היתה שום תוכנית לחילוץ עצמי או חיצוני של המעוזים. בעיות אלו, ורבות אחרות ערב המלחמה ולאחר שפרצה אינן, כמובן, בעיות של מודיעין.

הליקויים, שנמשכו לאורך כל המלחמה, היו בראש-וראשונה בתחומו של הצבא. המדיניות לפני המלחמה – בין אם היתה נכונה או מוטעית – התבססה על ההנחה שהצבא חזק דיו לשרת אותה, והצבא הכזיב. בתוך הצבא חיל האוויר, שבמשך שנים לפני המלחמה הושקע בו מדי שנה יותר מחצי תקציב הביטחון, היה מצופה להביא (לפחות) חצי מהניצחון והתוצאות, או "הדיבידנדות", היו רחוקות מאוד מהציפיות. מדוע הצבא הכזיב נדע רק אם וכאשר ייפתחו הארכיונים בשלמותם. אז יופרכו הרבה מן הסברות, ההשערות, ההשמצות, הספקולציות, תיאוריות הקונספירציה, הפרסומים הסלקטיביים של תעודות ופרוטוקולים, וההדלפות החלקיות והמגמתיות המלוות אותנו מאז המלחמה.

במלחמת יום הכיפורים היו גם אורות, ולא רק צללים. די להזכיר את מתקפת הנגד בפיקוד צפון ב-8 באוקטובר 1973, שנמשכה גם למחרת והחזירה את המצב לקדמותו (למעט בחרמון). אפשר להזכיר גם את לחימת חטיבה 11 בגזרה הצפונית של התעלה, שאמנם היתה גזרת לחימה משנית בחזית הדרום אבל נוהלה היטב, ואין אלה הדוגמאות היחידות לאורות במלחמה. לא במקרה הן נדחקו כמעט לגמרי משני הנרטיבים הבסיסיים על המלחמה, כי האורות אינם משרתים את מטרותיהם.

בחירתו לאמת, המחקר ההיסטורי מאיים על שני הנרטיבים המרכזיים של המלחמה, זה שטוען לניצחון וזה שמתעלם מן המהלכים ומדגיש את הזוועה שבמלחמה, את הנטישה, החידלון והכישלון. אין פלא אפוא שאיש אינו מעוניין בהתפתחותו למעט חוקרים אחדים שרוצים לעסוק בו ועוד כמה משוגעים לדבר. אין קבוצת לחץ אמתית שתתבע את שחרור החומר מן הארכיונים בקצב מהיר ובשקיפות. נוח יותר לטפטף פרוטוקולים נבחרים, שאינם נותנים תמונה שלמה ומשרתים את אחד משני הנרטיבים או את שניהם. בארצות-הברית כל שיחות הטלפון של קיסינג'ר במהלך המלחמה וכל הדו"חות על מסעותיו למוסקבה ולמזרח התיכון בסופה ועוד עשרות מטרים רצים של חומר מקורות אחר נגישות לכל אחד עם צנזור מזערי. מדוע אי-אפשר לקרוא בצורה שיטתית ומלאה את דיוני המטכ"ל, ממשלת

ישראל, התייעצויות אד-הוק ומקורות נוספים מן הימים ההם ולהבין את הלכי הרוח, את השיקולים ואת דרכי קבלת ההחלטות, את המניעים ואת המעצורים? מדוע ארבעים ושבע שנים אחרי המלחמה, שבניגוד לקודמותיה ולאילו שבאו אחריה ממשיכה להתסיס את השיח הישראלי, עדיין צריכים להיות ניזונים מתירוציהם ומזיכרונותיהם של הנוגעים בדבר או הביוגרפים שלהם? את מי משרת הערפל הזה?

הרמטכ"ל וראש אמ"ן סיימו את תפקידם בעקבות ההמלצות בדו"ח הביניים של ועדת אגרנט. המנהיגות המדינית, גולדה מאיר ומשה דיין, שילמה את מחיר הכישלון כעבור כמה חודשים, כאשר הממשלה התפטרה בלחץ תנועת המחאה. הדרג המדיני במשמעות הרחבה יותר של המושג – מפלגת העבודה – ניצל בבחירות החפוזות של דצמבר 1973, כאשר הציבור עוד לא עיכל את מה שקרה והצבא עוד היה מגויס בחזיתות, אך שילם את המחיר באיחור מסוים במהפך של 1977. ממשלה ומפלגה אפשר להחליף. אי-אפשר להחליף צבא או קהילת מודיעין, וגם ועדת אגרנט חששה אחרי הגל הראשון לפגוע בעוד קצינים כדי שלא לשפוך את התינוק עם מי האמבטיה. הרמטכ"ל החדש, מוטה גור, בגיבויים של שר הביטחון שמעון פרס וראש הממשלה יצחק רבין, ביקש שקט תעשייתי כדי להתרכז בשיקום הצבא ומתח קו על העבר. אבל קווים כאלה הם מלאכותיים ודמיוניים. הצבא והחברה כולה המשיכו וממשיכים להיות מוטרדים על-ידי אותו עבר, שמסרב להיכנס לנישה שלו בפנתיאון של מלחמות ישראל ולהישאר שם, ומתקשים להודות בכישלון.

מקומו של הצבא בתהליכים שהובילו למלחמה, בנסיבות שבהן פרצה ובאופן ניהולה הודחק והוכחש בחסות הצנזורה בשנים הראשונות ומדיניות שחרור החומר בחמש עשרה השנים האחרונות. לפני שלושים וארבעים שנה אפשר היה אולי להבין את ההדחקה וההכחשה, גם אם לא להצדיק אותן. אחרי קרוב לחמישים שנה מותר לשחרר את רובו המכריע של החומר הנוגע לשנים שבין המלחמות ולימי המלחמה עצמם, כמו גם לתקופת ההסדרים המדיניים שבאו אחריה. הגיע הזמן לבחון את המלחמה על כל צדדיה, לנסות להשתחרר מן האפולוגטיקה, מהפרות הקדושות, מן המיתוסים שלה ובעיקר משני הנרטיבים שנוצרו סביבה. מלבד סיפוק סקרנותם הטבעית של היסטוריונים ושל מעט קוראיהם, אולי אפשר יהיה עוד להפיק ממנה כמה לקחים למרות הנסיבות שהשתנו לבלי הכר במדינה, באזור ובעולם.